verslag symposium

katholiek netwerk

Deus Caritas Est:
Barmhartigheid en Sociaal Engagement

Symposium
31 augustus 2006

Inhoudsopgave

Colofon 3

Inleiding, Maarten Baltussen 4

Opening, Victor Scheffers 6

Gerechtigheid en Liefde, Johan Verstraeten 9

Conflict and love An experience…, Francisco de Roux SJ. 17

Deus Caritas en de politieke realiteit, Agnes van Ardenne-van der Hoeven 26

Paneldiscussie, onder leiding van Pieter van Hoof. 32

Slotwoord Deus Caritas Est, René Grotenhuis 36

Colofon

ISBN 90-70503-50-6

Inleidingen

Mw. Agnes van Ardenne-van der Hoeven,	minister voor Ontwikkelingssamenwerking
Drs. René Grotenhuis,	directeur van Cordaid
Father Dr. Francisco de Roux SJ,	directeur van het Programa de Desarollo y Paz, Magdalena Medio, Colombia
Drs. Victor Scheffers,	directeur van Justitia et Pax Nederland
Prof. Dr. Johan Verstraeten,	hoogleraar theologische ethiek Katholieke Universiteit Leuven, België

Panel

Mgr. Drs. Ad. van Luyn SDB,	bisschop van Rotterdam en bisschop referent Kerk en Samenleving
Drs. Manon Vanderkaa,	directeur van CMC
Drs. Joel Voordewind,	kandidaat kamerlid voor de Christen Unie

Dagvoorzitter

Dr. Pieter van Hoof,	theoloog, counselor en communicatieadviseur

Redactie en inleiding

Drs. Maarten Baltussen,	beleidsmedewerker van Justitia et Pax Nederland
Patrick van 't Hooft,	journalist en tekstschrijver

Vormgeving en productie

SO creatief, Den Haag

Drukwerk

Bestenzet, Zoetermeer

Copyright

Justitia et Pax Nederland
Postbus 16334
2500 BH Den haag
070 313 68 00
info@justitiaetpax.nl
www.justitiaetpax.nl

Symposium Deus Caritas Est
Barmhartigheid en Sociaal Engagement
31 augustus 2006

Inleiding

Naar een eerste encycliek van een nieuwe paus wordt altijd met spanning uitgekeken. Zij kan immers beschouwd worden als een regeringsverklaring, waarin de Heilige Vader de lijnen van zijn pontificaat uiteenzet. Deze spanning gold niet het onderwerp van de encycliek. Deze encycliek was al in voorbereiding ten tijde van het pausschap van Johannes Paulus II en zou over caritas gaan.[1] De manier waarop Benedictus XVI caritas, liefde, in het hart van het geloofsverstaan plaatste baarde wel opzien.
Met grote nadruk stelt de paus dat caritas niet op de eerste plaats een liefdadige activiteit van mensen en organisaties is, maar dat zij uitdrukt wie God voor ons wil zijn en dat mensen pas in liefde tot zichzelf en de ander kunnen komen. Liefde is de kern van geloofsbeleving èn geloofshandelen.

Daarnaast stelt de paus zowel in zijn diepgaande theologische reflectie als in het deel van de encycliek dat ingaat op het maatschappelijk handelen, dat deze liefde verder gaat dan sentiment of spiritualisme. De liefde waar in de Schrift over verhaald wordt en zoals die in de Kerkgemeenschap beleefd wordt, mag dan niet alleen van deze wereld zijn, maar vraagt wel om verwerkelijking in de wereld waarin wij leven.

De manier waarop Benedictus XVI in deze encycliek spiritualiteit en maatschappelijk handelen met elkaar verbindt daagt Justitia et Pax, Cordaid, CMC en Katholiek Netwerk uit om zich te bezinnen op hun eigen handelen en identiteit. Dit was het centrale thema van het symposium *Deus Caritas Est, Barmhartigheid en Sociaal Engagement* dat zij op 31 augustus in Den Haag organiseerden.

De sprekers op het symposium hielden niet alleen de encycliek, maar ook de organisatoren een kritische spiegel voor. Dat begon bij professor Johan Verstraeten die de kritische vraag stelde hoe de verhouding tussen caritas en rechtvaardigheid in de encycliek voorgesteld wordt. In zijn ogen stelt de encycliek terecht dat de zorg voor rechtvaardigheid de verantwoordelijkheid van de staat is, maar dat dat er niet toe mag leiden

[1] *The Tablet, 4 februari 2006, pp. 6-7*

dat de geloofsgemeenschap in dit opzicht geen enkele verantwoordelijkheid draagt. De charitatieve NGO's stelde hij de vraag of zij met name in hun fondswervende activiteiten niet eerder een appèl doen op emoties en sentimenten dan op de liefde zoals die in de encycliek bedoeld wordt.

Pater Francisco de Roux liet zien hoe hij en zijn geloofsgemeenschap in Magdalena Medio in Colombia, een regio geteisterd door terreur van guerilla's, paramilitairen en drugshandelaren, zich inzetten voor ieders menselijke waardigheid. 'We do this simply because we are human beings. Perhaps we will never see the final result of our efforts. But there is a force, a spirit, inspiring us to keep going. Probably it is this spiritual energy, without which justice cannot prevail and prosper, the spirit of love to which the pope is referring to.' Juist door dit commitment kunnen zij iedereen op hun verantwoordelijkheid aanspreken.

De organisatoren stelden het zeer op prijs dat minister Agnes van Ardenne van Ontwlkkelingssamenwerking bereid was het debat te openen met een inleiding. Zij noemde de encycliek een magistraal document dat de inspiratie van waaruit zij leeft en werkt verrijkt. Zij liet ook zien voor welke dilemma's je komt te staan als je je in de spanning tussen droom en daad begeeft en gaf aan dat ze zich in die spanning door haar Kerk soms alleen gelaten voelt.

In het debat met panel en de volle zaal, met daarin mensen uit velerlei christelijke organisaties, stond de spanning tussen liefde en barmhartigheid enerzijds en gerechtigheid en maatschappelijk handelen anderzijds centraal. Op deze spanning ging ook directeur René Grotenhuis van Cordaid in zijn afsluitende bijdrage in. Hij stelde dat het kerkbegrip dat de encycliek hanteert wellicht aan de krappe kant is. 'Lekengelovigen nemen niet alleen als staatsburger, maar ook als gelovige en dus als deel van de kerk aan het publieke debat deel. Zo zijn wij als Cordaid ook niet voor een deel leken en voor een deel kerk. Cordaid is voluit een lekenorganisatie en voluit deel van de katholieke gemeenschap. We zijn een onontbeerlijke brug tussen de kerk en de seculiere samenleving. Dat betekent dat we van tijd tot tijd de kerk binnenbrengen in het publieke debat. En soms dat we het publieke debat binnenbrengen in de kerk. Die positie zullen we nooit opgeven.'

Dit maakt de vraag naar het engagement en de identiteit van de medewerkers van de organiserende NGO's die Victor Scheffers, directeur Justitia et Pax, aan het begin van het symposium opwierp des te prangender. Dat engagement moet verder gaan dan een toepasselijk citaat uit de katholieke sociale leer in het programma of het jaarverslag zetten. Dat vraagt om constante aandacht in eigen huis voor vorming en bewustmaking van medewerkers.

Maarten Baltussen

Opening, Victor Scheffers

U allen heet ik van harte welkom op het symposium *Deus Caritas Est; Barmhartigheid en Sociaal Engagement*. **In zijn eerste encycliek verbindt paus Benedictus XVI een diepgaande reflectie over de liefde als kern van het christelijk geloof met de betekenis hiervan voor het maatschappelijk handelen van de leden van de geloofsgemeenschap, van maatschappelijke organisaties en van de politiek.**
Justitia et Pax, Cordaid, CMC en Katholiek Netwerk voelen zich dan ook aangesproken door deze encycliek. Een nadere bezinning op de inhoud daarvan sluit aan bij het interne proces van bezinning over en verdieping van onze identiteit en het sluit aan op onze opdracht om het katholiek sociaal gedachtegoed in denken en doen uit te dragen.

Wij zijn blij met uw komst. U bent met velen gekomen, en dat waarderen wij.
De kwaliteit van de sprekers van vanmiddag en van u, niet alleen toehoorders maar straks ook deelnemers aan het debat, is een belangrijke impuls voor de kwaliteit van ons eigen sociaal handelen. Want onze ambitie is om vandaag niet alleen de relevantie en actualiteit van het katholiek sociaal denken aan de orde te stellen, maar ook de kwaliteit van ons eigen sociaal handelen te vergroten.

De encycliek *Deus Caritas Est* is een bijzonder moment in de ontwikkeling van de katholieke sociale leer. Dat komt door de manier waarop Benedictus XVI caritas, de liefde, als kern van geloofsbeleving èn van geloofshandelen, centraal stelt.
Benedictus XVI fundeert en bereflecteert vanuit deze optiek de constituerende elementen van de katholieke sociale leer: het praktiseren van caritas, het scheppen van objectieve humane condities en het respecteren van de menselijke subjectiviteit en mensenrechten. Zij zijn alle drie pijlers van sociale verantwoordelijkheid en van de katholieke sociale leer zoals *Deus Caritas Est* deze verder ontwikkelt.
Vervolgens onderscheidt de encycliek scherp de verantwoordelijkheid van de Kerk, de staat en politiek en van de burgers en hun organisaties voor caritas en gerechtigheid. 'De Kerk', zegt de paus, 'kan en mag zich de politieke strijd om een zo rechtvaardig mogelijke samenleving te verwezenlijken niet toe-eigenen. Ze kan en mag de staat niet vervangen. Maar ze kan en mag in de strijd om de gerechtigheid ook niet afzijdig blijven. … Een rechtvaardige maatschappij kan niet het werk van de kerk zijn, doch moet door de politiek bewerkt worden. Maar de inzet voor de gerechtigheid door een opening van kennis en wil te creëren voor de eisen van het goede, is wel geheel en al haar zaak.'[1]

[1] *Benedictus XVI, Deus Caritas Est, Rome 2006 no. 28b*

Samengevat: Het is de eerste verantwoordelijkheid van de Kerk om te leren en te overtuigen. De Kerk maakt mensen bewust van hun maatschappelijke verantwoordelijkheid en spoort hen aan zich in te zetten voor de inrichting van de politieke orde, op basis van een goed-gevormd geweten.

Wij als katholieke maatschappelijke organisaties hebben daarbij een belangrijke taak. Mijn eigen organisatie Justitia et Pax heeft die taak zelfs expliciet meegekregen: mensen bewust maken van hun eigen verantwoordelijkheid om bij te dragen aan een rechtvaardige samenleving vanuit de beginselen die de katholieke sociale leer ons voorhoudt. Die bewustwording begint in eigen huis. Een toepasselijk citaat uit de katholieke sociale leer in het programma of in je jaarverslag zetten, is gemakkelijk.
De kwaliteit van je organisatie blijkt uit wat je doet, blijkt uit de kwaliteit en het engagement van je medewerkers. Zoals ik eerder zei: dit symposium is er niet alleen maar om in het publieke debat de relevantie en de actualiteit van het katholiek sociaal denken aan de orde te stellen, maar het sluit aan op de toegenomen aandacht in eigen huis voor vorming en bewustmaking van onze medewerkers.

Realiseren van de rechtvaardigst mogelijke samenleving is een taak van ons, als kerkbetrokken mensen, als katholieke maatschappelijke organisaties, zoals we hier vandaag bij elkaar zitten, maar de Kerk met een grote hoofdletter staat daar niet buiten. Wat mij betreft is haar taak dan niet alleen het zuiveren van de rede, maar ook het ondersteunen en bemoedigen van mensen die slachtoffer zijn van onrechtsituaties en van hen die zich wereldwijd inzetten voor vrede en gerechtigheid en zo Gods Rijk dichterbij brengen. De theologische en spirituele kwaliteit van encyclieken en van *Deus Caritas Est* in het bijzonder krijgt immers pas reliëf in de betekenis ervan voor het leven van gewone mensen, in het bijzonder de gemarginaliseerden in onze samenleving.

Het is niet aan mij om de encycliek uitvoerig te analyseren. Daarvoor hebben wij enkele eminente sprekers uitgenodigd. Ik heet hen in het bijzonder van harte welkom en stel hen aan u voor. Zij zullen vanuit het perspectief van theologie en maatschappelijk handelen nader op de encycliek in gaan.

Johan Verstraeten is hoogleraar theologische ethiek aan de Katholieke Universiteit Leuven. Hij is een groot kenner van de katholieke sociale leer. Zijn leeropdracht en publicaties (bedrijfsethiek, ethiek van oorlog en vrede, leiderschap en spiritualiteit) maken duidelijk dat hij de vraag naar de betekenis van deze leer voor het handelen niet uit de weg gaat. Wij hebben hem gevraagd te verduidelijken in welk opzicht *Deus Caritas Est* een antwoord biedt op hedendaagse maatschappelijke en ideologische ontwikkelingen.

Francisco de Roux komt uit Colombia; hij is jezuïet, econoom, maar bovenal mensenrechtenverdediger. Na acht jaar werkzaam te zijn geweest bij CINEP in Bogotá, een katholiek onderzoeks- en mensenrechteninstituut, koos hij in 1995 ervoor om in het binnenland, in Magdalena Medio, te gaan leven en werken met het Programma por la Paz, dichtbij de mensen voor wie armoede en geweld dagelijkse realiteit zijn.

You are most welcome, Father Francisco. As an old friend of Cordaid and Justitia et Pax you told us about your choice to leave CINEP and to live with the people in the region, sharing their daily life, the poverty and the violence. You know from inside their experiences in making a more just and peaceful society where human dignity is safeguarded.
In our part of the world, contemporary society often seems to have lost its link with religion. I am sure your intervention will show that communicating faith is more about embodying the message rather than telling it.
Staying with the people means that one cannot escape the situation. One has to abandon the idea of travelling. One cannot tell people: sorry guys, I have a meeting, a conference, and I'll be away a couple of days. That is a consequence of your choice to live with the local community. We know that, we do respect that. It is all the more reason to appreciate your participation in this afternoon programme.

Ik ben verheugd dat mevrouw Agnes van Ardenne, de Minister van Ontwikkelingssamenwerking op de encycliek wil reageren en het debat wil openen. Naast de beide inleiders nemen Mgr. Van Luyn, bisschop van Rotterdam en bisschop-referent voor kerk en samenleving, en CMC-directeur Manon Vanderkaa deel aan het debat. Mevrouw Tineke Huizinga, kamerlid Tweede-Kamerlid voor de ChristenUnie, heeft ons eergisteren laten weten wegens verplichtingen in de Kamer vanmiddag niet aanwezig te kunnen zijn; haar plaats wordt ingenomen door de heer Voordewind.

Ik ben ervan overtuigd dat het een goede middag wordt, en dat we bij de bespreking van *Deus Caritas Est* ons eigen handelen ter sprake kunnen brengen en versterken. De katholieke sociale leer is een inspiratie en uitdaging voor ons, als persoon, als organisatie. Tegelijkertijd ben ik ervan overtuigd dat wij ons deze leer ook toe moeten eigenen en in verband brengen met onze inzet voor mensenrechten, vrede en ontwikkeling.

Wij zullen aan deze dag dan ook zeker een vervolg geven, en dat geldt in het bijzonder voor Justitia et Pax. Volgend jaar is het 40 jaar geleden dat de encycliek *Populorum Progressio* verscheen: niet alleen de stichtingsakte van Justitia et Pax, maar ook een belangrijk document voor ontwikkelingsorganisaties, dat duidelijk maakt dat de heelheid van de mens ook roept om verwerkelijking in de wereld waarin wij nu leven. Volgend jaar zullen wij de actualiteit van die encycliek uitgebreid aan de orde stellen.

Dan geef ik graag het woord en de leiding over aan onze dagvoorzitter Pieter van Hoof. Hij is theoloog, was onder meer studentenpastor, adviseur van de Bisschoppenconferentie, programmamaker en -presentator bij de KRO; is nu vrij gevestigd als counselor en als communicatieadviseur. Zijn adagium is: scherpzinnigheid door lichtvoetigheid. Ik zou zeggen: maak dat waar vanmiddag!

Gerechtigheid en Liefde,
Johan Verstraeten

Deus caritas est, God is liefde: met deze woorden, die het wezen van de christelijke geloofsopvatting tot uitdrukking brengen, begint de hoogst originele, geïnspireerde en intellectueel goed onderbouwde encycliek van paus Benedictus XVI.[1] Dat de huidige paus en theoloog dit thema heeft gekozen voor zijn eerste encycliek wekt geen verwondering, want zowel in het christelijke geloof als in de seculiere moraal en vooral de klassieke seculiere moraal is de liefde de alpha en de omega van alle deugden. Dat geeft zelfs een atheïst als André Comte-Sponville toe in zijn 'Petite traité des grandes vertus'[2]. De liefde is echter ook een zeer complex begrip. De encycliek onderscheidt drie elementen van de liefde: de eros, de filia of vriendschapsliefde en de agapè of caritas en probeert op een zeer genuanceerde wijze te articuleren hoe die op elkaar betrokken kunnen worden.

Paus Benedictus XVI doet dat op een heldere manier. De encycliek is als een tweeluik opgebouwd. Het eerste luik dat vooral speculatief en theologisch is, handelt over de eenheid van de liefde, de schepping en de heilsgeschiedenis. Dit is het beste deel. Daar is de theoloog Ratzinger aan het werk. Het tweede deel gaat over de praktijk van de liefde door de Kerk als liefdesgemeenschap. Hier staat het concrete maatschappelijke engagement van de kerkgemeenschap centraal. Het is niet mijn bedoeling om een gedetailleerde uiteenzetting te geven van al de nuances en ideeën die in deze rijke encycliek worden verdedigd. Dat zou u trouwens de smaak ontnemen om de encycliek zelf te lezen, en dat moet u zeker doen. Wel is het mijn bedoeling om enkele leessleutels aan te reiken, hermeneutische sleutels met betrekking tot de plaats die de encycliek inneemt in de grote maatschappelijke debatten van vandaag en in actuele sociale en politieke vraagstukken. Ik zal een vijftal punten aan de orde stellen.

Het christelijke propium

Het eerste woord van de encycliek: Deus caritas est, maakt duidelijk dat deze encycliek niet zomaar een abstract filosofische beschouwing over de liefde wil presenteren, maar het proprium, het eigene van de gelovige joods-christelijke opvatting over liefde naar voren wil brengen. Het is interessant dat de paus het klassieke jargon van de sociale leer van de kerk achterwege laat. We zien hier een paus aan het werk die op een originele wijze bijbels-theologisch reflecteert en vanuit de schoonheid van de bijbelse teksten zelf zijn visie articuleert. Ik meen dat dit een heel belangrijke bijdrage is tot het debat over de liefde omdat hij hiermee ook een antwoord geeft op het standpunt van de voormalige Franse minister van onderwijs Luc Ferry. Zijn boek "L'homme Dieu ou le sens de la vie"[3], handelt over

[1] *Benedictus XVI, Deus Caritas Est, Rome, 2006*

[2] *André Comte-Sponville, Petite traité des grandes vertus (Perspectives Critique), Parijs, PUF, 1995.*

[3] *Luc Ferry, L'homme-Dieu ou le Sens de la vie, Paris, 1996.*

de liefde. Daarin zegt Ferry dat een specifiek gelovig geïnspireerde liefde geen toekomst meer heeft, omdat de goddelijke liefde zich nu volledig geïncarneerd heeft in de menselijke gesecularisseerde naastenliefde. Daarom is er geen plaats meer voor een dogmatische opgevat Godsbeeld. Deze God verdwijnt uit de wereld. Zo ontledigt die God zich helemaal in de tussenmenselijke relaties. De liefde heeft de hemel verlaten en is puur immanent geworden in de ruimte van het humanisme van de mensgeworden God. Hierbij ontstaat een nieuwe verhouding tot het sacrale, namelijk een transcendentie die je alleen nog vindt in de immanentie van de menselijke subjectiviteit. Feitelijk komt deze stelling neer op een actualisering van Feuerbachs stelling dat wat van God was, namelijk de liefde, door de mens opnieuw moet toegeëigend worden. Dat gebeurt in de gesecularisseerde liefde, die bij Ferry vooral de vorm krijgt van een humanistische, geglobaliseerde caritas. In dit verband heeft hij het over een nieuwe humanisering zoals je die vindt bij Artsen Zonder Grenzen, het Rode Kruis, Amnesty International, Greenpeace en andere vormen van sociaal engagement. Ferry heeft enigszins gelijk. Liefde is niet beperkt tot de kleine intermenselijke relaties, maar is globaal. Er is ook iets zeer uitdagends aan Ferry's grenzeloze eerbied voor de ontdekking van transcendentie in de blik van de ander. Hier gaat hij Emmanuel Levinas achterna.
Maar is Ferry niet te optimistisch? Kan de liefde wel radicaal blijven inspireren zonder de humus, de voedingsbodem van narratieve tradities en hun spiritualiteit? Tradities die, zoals de christelijke traditie, mensen initiëren in een radicale vorm van mensgericht handelen vanuit God zoals het in het christendom gebeurt en zoals dat pertinent gearticuleerd word in deze encycliek.
Ik kan dit probleem verduidelijken vanuit een verhaal dat aansluit bij de stelling van Ferry. Het gaat om een televisie-uitzending waarin men artsen zonder grenzen vroeg waarom zij zich voor een tijd geëngageerd hebben om in rampgebieden te gaan werken. De ene zei "eens een jaar iets anders" te willen doen, een ander wilde nieuwe horizonten verkennen. Maar de meeste zeiden ook zoiets als: "Er is iets dat mij ertoe verplicht", een "je ne sais quoi". Maar kan dat onbekende "iets" wel blijven roepen zonder dat het een gelaat krijgt en betekenis krijgt vanuit een levendige geloofstraditie en een relatie tot een levende God? Een God die niet opgaat in de immanentie van de menselijke liefde zelf?
Hier is de encycliek ten volle op zijn plaats met de vraag naar het proprium van het christelijke geloof. Zij werpt niet alleen de vraag op maar, articuleert dit eigene vanuit doorleefde en met groot intuïtievermogen gelezen bijbelse teksten. Daardoor wekt de paus als het ware tot leven wat liefde voor christenen vanuit hun geloofsbeleving kan betekenen.

De Kerk als liefdes- en getuigenisgemeenschap

Ook in een tweede element komt het eigene van de christelijke visie aan bod.
Wat Benedictus XVI schrijft over de rol van de kerk in de wereld ligt in de lijn van wat Johannes Paulus II stelt in zijn encycliek Sollicitudo rei socialis. Daarin kan men lezen dat de eerste opdracht van de Kerk er niet in bestaat om een predikgemeenschap te zijn die aan anderen zegt wat zij moeten doen,[4] maar om een getuigenisgemeenschap te zijn. Zij moet getuigenis afleggen van een bepaalde wijze van leven.

Daarin krijgt de liefde van God gestalte in het concrete van mens en maatschappij. Benedictus XVI legt in dit deel van de encycliek sterk de nadruk op de koinonia/communio tussen christenen die getuigenis afleggen. Hier legt hij een wat te zwaar accent op de Kerkgemeenschap zelf. Want wanneer hij het heeft over de armen, zegt hij op de eerste plaats: er zullen geen armen onder u zijn, namelijk in de geloofsgemeenschap, en pas nadien richt hij zich op de samenleving. Desondanks stelt hij nadrukkelijk dat het getuigenis van naastenliefde niet de vorm aan mag nemen van een utilitair opgevat proselitisme. Het heeft zijn waarde uit zichzelf. Hiermee stelt Benedictus XVI zich heel sterk in de traditie van een aantal post-moderne theologen die pleiten voor de kerk als contrastgemeenschap, zoals Gerhard Lohfink, Stanley Hauerwas en de vertegenwoordiger van de de radical orthodoxy, John Milbank.
De traditie waarin nadruk wordt gelegd op de kerk als getuigenisgemeenschap verschilt van de klassieke thomistische traditie en heeft protestantse trekjes. Daar kom ik verder op terug.

Anderzijds, en daar komt weer het echt katholieke standpunt aan bod, legt de paus in zijn beschrijving van de specificiteit van de bijbels-christelijke opvatting van liefde sterk de nadruk op het feit dat de naaste in een bijbels perspectief geüniversaliseerd wordt.
De naaste is niet alleen het eigen volk. De naaste is uitgebreid tot de hele mensheid, maar niet de mensheid als een abstractie, maar de mensheid zoals zij aan ons verschijnt in de concreetheid van mensen die in nood zijn, waar ook ter wereld. Dit is zeer actueel, want dit standpunt gaat diametraal in tegen de stelling van John Rawls in zijn Law of Peoples[5]. Daarin ontwikkelt hij een redenering waarin hij zijn theorie van rechtvaardigheid voorbehoudt aan particuliere naties. Hij is niet bereid de solidariteit te internationaliseren. Niet alleen Rawls komt impliciet in het vizier, maar expliciet ook Karl Marx. Net als in andere teksten van de vroegere kardinaal Ratzinger, klinkt bij Benedictus XVI een heel sterk wantrouwen door tegenover iedere vorm van het doordrukken van abstracte politieke idealen. Zij dreigen zich altijd als een moloch te ontpoppen waaraan individuele mensenlevens worden opgeofferd. Wie ooit de biografie 'Mao the unknown story' van Jung Chang en Jon Halliday heeft gelezen over de 70 miljoen doden die destijds in China gevallen zijn weet waar de paus het over heeft.[6]

Benedictus XVI legt, zoals gezegd, een sterk theologisch accent op het proprium van het christelijke. Hij onderstreept het specifieke van de christelijke liefde en geeft aan waarin zij verschilt van andere vormen van handelen die niet christelijk zijn. Hierbij gaat hij in op het fameuze onderscheid tussen Eros en Agapè, een discussie die sedert de theoloog Anders Nygren in de academische wereld heel veel ophef heeft gemaakt.[7] In een cultuur als de

---

[4] *Johannes Paulus II, Sollicitudo reis socialis, Rome, 1987, Bijvoorbeeld no. 47 en 48*

[5] *John Rawles, The Law of Peoples: with "The Idea of Public Reason Revisited", Cambridge, Massachusetts, 1999*

[6] *Jung Chang and Jon Halliday, Mao: The Unknown Story, London, 2005*

[7] *Anders Nygren, Agape and Eros, London1953. oorspronkelijke uitgave Stockholm 1930,1936*

onze, waar alle nadruk ligt op eros, beschouwt men het christendom vaak als de zondebok die verantwoordelijk zou zijn voor de minachting van de lichamelijke en erotische kant van de liefde. Hier zet de paus de puntjes op de i: het is geen kwestie van eros en caritas/agapè tegen elkaar uit te spelen, maar zij horen wezenlijk bij elkaar. Zonder de eros ontstaat er geen hogere liefde, maar anderzijds moet de eros door de liefde nobeler gemaakt en gezuiverd worden. Voor de reden waarom de eros gezuiverd moet worden, gebruikt de paus prachtige uitdrukkingen. "Gods eros voor de mens is ook totale agape" en "alleen bij God vallen eros en agape volledig samen". Het gaat niet om de afwijzing van de Eros, maar om het transformeren en zuiveren van de eros. Met dien verstande dat het in de liefde niet op de eerste plaats gaat om de eigenliefde of de narcistische liefde of het alleen nastreven van de eigen doelstellingen, maar om iets anders dat verder reikt dan het eigen belang en dat gezien wordt in het perspectief van de ene God. Zijn liefde is één en zo is er ook maar één liefde.
Bovendien is het zeer interessant en in de dialoog met de New Age beweging van groot belang dat de paus stelt dat wij kritisch moeten blijven ten opzichte van een interpretatie van de erotische liefde, vooral daar waar zij een gediviniseerde of een religieuze erotische liefde wordt, die aansluit bij een dionysische opvatting over het leven. Hierin versmelt liefde met het goddelijke of dompelt zij zich onder in de oceaan van het goddelijke en raken eros en het goddelijke heel sterk op elkaar betrokken. Liefde als een echte eenheid blijft wezenlijk een ontmoeting tussen twee identiteiten die hun eigenstandigheid niet verliezen. Dit geldt zowel voor de liefde tussen mensen als voor de liefde tussen mens en God.

Liefde: meer dan sentiment

Een derde maatschappelijk relevant thema is de kritiek van de paus op een eenzijdige opvatting van liefde als sentimentele liefde. Liefde is, zegt Benedictus XVI, niet louter een sentiment of een gevoel. Uiteraard is zij dat ook, maar sentimenten komen en gaan. Ze zijn een eerste aanzet, maar zij moeten nog tot volheid worden gebracht. Die volheid heeft ook te maken met een zekere objectiviteit die in het christendom aan te treffen is. Zo moet ik mijn naaste niet tegemoet treden vanuit mijn eigen gevoelens, voorkeuren of afkeuringen, maar vanuit het perspectief van de ogen van Christus. Zijn vriend is mijn vriend en alleen in het licht van Christus ziet men verder dan alleen de materiële nood van de ander en verschijnt de ander ook als beeld van God. Zo moet ik de ander beminnen, ten volle zoals Christus dat gedaan zou hebben. Ik denk dat deze kritiek op een puur sentimentele liefde maatschappelijk relevant is en ik wil dat met een voorbeeld illustreren. Studies over de markt van vrijgevigheid laten zien dat de meeste charitatieve organisaties voor hun inkomsten meer en meer afhankelijk worden van reclame en dat om mensen in beweging te brengen steeds schokkender beelden nodig zijn.
Nu gebeurt iets merkwaardigs: in plaats van een echte houding van mededogen ontwikkelt men in die reclameboodschappen veeleer een reactie van vrijgevigheid die meer te maken heeft met het ontwijken van onlustgevoelens die door de schokkende beelden worden opgeroepen. Men gaat zichzelf bevrijden van een onlustgevoel door te geven, in plaats van te

reageren vanuit een authentieke menselijke relatie met of tot diegene die het slachtoffer is of dat men zich laat treffen door het gelaat van de ander.
De Franse filosoof Jean Luc Marion meent dat subjectivering van de liefde die tot een sentimentele vorm van medeleven kan leiden een pervertering is van het authentieke mededogen.[8] Volgens Stefan Zweig is deze sentimentaliteit niet meer dan het ongeduld van het hart, het ongeduld waarmee men zich zo vlug mogelijk wil ontdoen van een pijnlijke emotie. Men wil dan zelfs vluchten voor het lijden van de ander. Dit is helemaal geen medelijden, maar een instinctief verdedigingsmechanisme van de ziel tegenover een vreemd lijden. Het is juist hier dat de boodschap dat liefde meer moet zijn dan sentiment uitermate actueel is. Ook in de manier waarop wij de caritas als het ware aan de man en aan de vrouw brengen moeten wij erop toezien dat dit niet gebeurt in de sfeer van de louter sentimentele liefde van de emocratie, van het heersen van de emoties.

Liefde en caritasprofessionals: de humanitaire competentie

De paus gaat ook in op een debat dat in Frankrijk werd ingeleid door Marie de Hennezel, vooral bekend om haar gesprekken met François Mitterand over de dood.[9] Zij wijst erop dat er bij de religieuze congregaties die zich vroeger voor zorgtaken inzetten heel veel toewijding was, vaak gekoppeld aan zelfopoffering tot in het absurde toe. Door de secularisering is die toewijding vervangen door een nieuwe houding die vooral gedomineerd wordt door een professionele competentie. Hier handelt men technisch wel goed en correct, maar de menselijke competentie gaat ontbreken: het vermogen tot empathie. Het vermogen om ten opzichte van de patiënt of de zieke een houding aan te nemen van openstaan voor de ander zonder de andere te gaan bemeesteren: 'to heal' in plaats van 'to cure'.
De encycliek volgt de analyse van De Hennezel in belangrijke mate. Hierbij sluit de paus aan bij het gedachtegoed van mensen zoals Jean Vanier, die ooit heeft gezegd dat in onze caritassector voldoende professionaliteit is en dat er ook voldoende ethische comités zijn. Wat we nu nodig hebben is niet een ethiek: we hebben mensen nodig die de kunst hebben verworven om te beminnen. Dat is precies wat in de encycliek wordt gezegd. Die liefde is in de caritas sector (en elders) alleen maar mogelijk als mensen spiritueel gevormd worden. De paus herhaalt in de encycliek bijna letterlijk de woorden van Marie de Hennezel en Jean Vanier: de vorming van het hart.[10] Dit is zeer interessant als kritische noot bij hedendaagse maatschappelijke tendensen.

---

[8] *Jean Luc Marion, Le Phénomène Erotique, Paris, 2003*

[19] *Marie de Hennezel, Le souci de l'autre, Paris 2005*

[10] *Beroepsdeskundigheid is een eerste, fundamentele noodzaak, maar op zichzelf is dat niet voldoende. Het gaat immers om mensen, en mensen hebben altijd meer nodig dan enkel een technisch juiste behandeling. Zij hebben menselijkheid nodig. Zij hebben aandacht nodig van het hart. Voor allen die in de charitatieve organisaties van de Kerk werkzaam zijn, moet het kenmerkend zijn dat zij niet alleen maar op deskundige wijze doen wat gedaan moet worden, maar met hun hart aandacht hebben voor de ander, zodat deze hun menselijke goedheid te ervaren krijgt. Benedictus XVI, o.c. no 31*

Liefde en Rechtvaardigheid

Een vijfde element, dat ook het zwakke punt van de encycliek is, betreft de maatschappelijke dimensie van de liefde die in het tweede deel van de encycliek aan bod komt. Waar Benedictus XVI het heeft over liefde en rechtvaardigheid, is er een duidelijke tendens om te zeggen dat de liefde het terrein is van de kerk en de kerkgemeenschap en de rechtvaardigheid het domein is van de staat. Aan politiek doen, je inzetten voor rechtvaardige structuren doen christenen als burger, maar als mensen van de kerk moeten ze met iets anders bezig zijn.[11] Bovendien zegt de paus dat de kerk zich in deze vooral moet bezighouden met het uitzuiveren van de rede.

Dit doet mij denken aan het boek 'Alles is politiek maar politiek is niet alles' van de gereformeerde theoloog Harry Kuitert.[12] Ik was verbaasd over de parallellen tussen de twee rijkenleer van Kuitert en de encycliek van Benedictus XVI. Hierover hebben wij dit jaar in Padua op het wereldcongres van moraaltheologen een discussie over gehad. Wij zijn tot de conclusie gekomen dat het niet helemaal juist is om standpunt van de encycliek te typeren als een tweerijkenleer. De paus zegt in nummer 28 precies dat de twee sferen van kerk en staat, liefde en rechtvaardigheid, ondanks het feit dat zij onderscheiden zijn, toch altijd onderling op elkaar betrokken zijn. Dit is geen echte tweerijkenleer. Het standpunt staat misschien wel wat dichter bij de 'zwei Regimenten' van Luther en zeker nog dichter bij een Augustiniaanse visie waarin een sterk onderscheid gemaakt wordt tussen de Civitas Dei, de stad Gods, en de Civitas Terrena, de stad van deze wereld. In die Civitas Dei wordt een eigen vorm van liefde beleefd en een andere vorm van menszijn beleefd. Zij vormt een contrastgemeenschap, een benadering die je, zoals reeds gezegd, ook in de "radical orthodoxy movement" vindt. Aan de andere kant heb je de staat met zijn eigen taken. Daar zijn rechtvaardigheid en instituties belangrijk. Daar heerst de rede en de natuurwet, maar die rede moet dan toch weer uit het geloof verbeterd en verfijnd worden.

Er is dus een probleem in de encycliek met de verhouding tussen liefde en rechtvaardigheid. De twee worden op een te onproblematische manier gescheiden.

---

[11] *Op dit punt raken politiek en geloof elkaar. Het geloof heeft beslist zijn eigen wezen als ontmoeting met de levende God - een ontmoeting die ons nieuwe perspectieven biedt die de grenzen van het verstand ver overschrijden. Maar het is tegelijkertijd ook een zuiverende kracht voor het verstand zelf. Het bevrijdt het vanuit het perspectief van God uit zijn verblindingen en helpt het daarom beter zichzelf te zijn. Het stelt het verstand in staat beter zijn eigen werk te doen en beter het eigen bereik te zien. Precies hier lokaliseert zich de katholieke sociale leer. Zij wil de Kerk geen macht verschaffen over de staat; zij wil ook geen inzichten of gedragswijzen die bij de gelovigen horen, opdringen aan wie dit geloof niet delen. Zij wil enkel bijdragen aan de zuivering van het verstand en wil erbij helpen, dat hetgeen juist is, hier en nu erkend en dan ook gedaan kan worden. Benedictus XVI, o.c. no 28*

[12] *KUITERT, H.M. Alles is politiek. Maar politiek is niet alles. Een theologisch perspectief op geloof en politiek, Baarn, 1986*

In dit verband is er een tweede punt dat mij persoonlijk sterk bekommert, wat mij zelfs zorgen baart. De encycliek zet een tendens voort die we zien vanaf ongeveer 1975, of misschien nog wat duidelijker vanaf het begin van het pontificaat van Johannes Paulus II, een tendens om het discours over de rechtvaardigheid in de kerk ofwel te verzwakken ofwel te verbannen en te vervangen door een liefdesdiscours.
Dat was niet het geval in de encycliek Populorum Progressio uit 1967[13] . In deze encycliek worden solidariteit, rechtvaardigheid en liefde als drie gelijke beginselen gehanteerd.
Zo ook in de tekst van de bisschoppensynode van 1971 over de rechtvaardigheid, waarin een andere theologie dan in "Deus caritas est" werd verkondigd. In Justitia in Mundo wordt een theologie uitgewerkt van de kerk als gemeenschap die in de geschiedenis bezig is, die de geschiedenis aan het transformeren is. Inzet voor rechtvaardigheid en participatie in de transformatie van de wereld worden er "constitutief" genoemd "als dimensie van de verkondiging van het evangelie en dus van de missie van de kerk voor de verlossing en bevrijding van de mens uit iedere onderdrukkende situatie". De theoloog Ratzinger heeft de neiging, zoals in zijn tweede brief over de bevrijdingstheologie[14], om dat af te schrijven als zijnde te marxistisch van oorsprong. Dat is niet helemaal correct.
We zien nu dat in het kerkelijk discours de verhouding van liefde en rechtvaardigheid geleidelijk aan verandert. Rechtvaardigheid krijgt alsmaar minder aandacht, terwijl liefde sterker naar voren gebracht wordt. Dat stellen wij vooral vast in het Compendium van de sociale leer van de Kerk, de officiële samenvatting van haar sociale leer, dat ongeveer een jaar voor de encycliek is verschenen.[15] In dit document is rechtvaardigheid zelfs geen principe meer, maar een waarde, waaraan bovendien slechts twee bladzijden worden gewijd. Dit terwijl er bijvoorbeeld vijfentwintig bladzijden over de familie zijn.
Waar het Compendium rechtvaardigheid en liefde met elkaar verbindt, neemt het een weinig katholiek standpunt in. Ik citeer hier de Engelse tekst: 'Only love in its quality as 'form of the virtues' can animate and shape social interaction.'[16] Hier duikt een 'alleen door de liefde/genade' op. Het Compendium stelt dat alleen de liefde de vorm van de deugden uitmaakt en verwijst daarbij naar Thomas van Aquino, maar stelt zijn visie niet goed voor. Thomas stelt, in navolging van Aristoteles, dat de rechtvaardigheid in het sociale veld de hoogste deugd is.

---

[13] *Paulus VI, Populorum Progressio, Rome, 1967*

[14] *Joseph Cardinal Ratzinger, Instruction on Certain Aspects of "Theology of Liberation", Sacred Congregation for the Doctrine of the Faith, Rome, 1984*

[15] *Pontifical Council Justitia et Pax, Compendium of the Social Doctrine of the Church, Rome, 2004*

[16] *Pontifical Council Justitia et Pax, o.c., no 207*

Conclusie

Ik moet tot mijn besluit komen. Deus caritas est is een bijzonder originele, diepgaande en inspirerende encycliek. Het enige minpunt is de tendens om liefde en rechtvaardigheid te scheiden. In dit opzicht is de encycliek niet de enig mogelijke samenvatting is van de lange traditie van katholiek sociaal en christelijk sociaal denken. Het is noodzakelijk om nu verder na te denken. Niet over de scheiding van liefde en rechtvaardigheid of over de minimalisering van de rechtvaardigheid in deze verhouding, maar om na te denken hoe liefde en rechtvaardigheid zich tot elkaar verhouden. Nadenken over de dialectiek tussen liefde en rechtvaardigheid. Hiervoor kunnen we te rade gaan bij de Franse filosoof en ethicus Paul Ricoeur.[17] Hij zegt enerzijds dat de intersubjectiviteit van de caritas, de liefde, ten grondslag ligt aan het verlangen om goed te leven met en voor de ander. Anderzijds stelt hij dat dit verlangen pas gestalte kan krijgen in het kader van rechtvaardige instituties. Het is ook de taak van de kerk om mee te blijven denken in het maatschappelijke debat en wel in samenspraak met de sociaal filosofen. De inhoud van dat debat moet ook handelen over de grondslagen van een rechtvaardige samenleving, van rechtvaardige instituties, want zonder rechtvaardige instituties dreigt de liefde voorbij te gaan aan de objectieve noden van mensen en een zaak van puur individuele voorkeuren te worden. Mensen hebben rechten en noden en objectief hebben zij het recht dat hun noden vervuld worden en dat zij echte basisbekwaamheden krijgen om te functioneren. Ik waarschuw voor een samenleving waar we mensen slechts helpen voor zover zij het object zijn van onze charitatieve en goedbedoelde vrije wil. Dan komen we in het vaarwater terecht van libertariërs zoals Robert Nozick die de stelling verdedigt 'from each as they choose to each as they are chosen'.[18]
Wil dat nu zeggen dat ik pleit tegen de visie zoals deze in de encycliek wordt uitgewerkt? Nee, want precies in de dialectiek tussen liefde en rechtvaardigheid hebben de instituties de liefde nodig. Zonder de bijdrage van de liefde zijn de instituties onrechtvaardig. Ook onbedoeld dreigen deze instituties het gelaat van de ander dan uit het oog te verliezen.
De rechtvaardigheid richt zich op de ander zonder gelaat, op het eenieder van de instituties. De liefde echter personaliseert met haar singulariserende blik de rechtvaardigheid en wel zodanig dat zij nooit uit het oog verliest dat er tranen zijn die de bureaucratie niet kan zien.
Ik zou willen eindigen met een boutade: Het hoofd van de katholieke kerk denkt misschien wat te protestants en zou in de leer moeten gaan bij de calvinistische filosoof Ricoeur, die paradoxaal genoeg veeleer aristotelisch, thomistisch en dus katholiek denkt. Charles Handy heeft ooit gezegd dat geloof en leven altijd een 'living with paradoxes' is. De encycliek confronteert ons hiermee.

---

[17] *Over Ricoer in dit verband: Alain THOMASSET, Paul Ricoeur. Une poétique de la morale, (B.E.T.L., CXXIV), Leuven, 1996*

[18] *Robert Nozick, Anarchy, State, and Utopia, New York, 1974*

Conflict and love

An experience..., Francisco de Roux SJ.

My contribution to this conference is simple, after the profound analysis of professor Verstraeten. I would like to share with you an experience in the context of the reading of the Encyclical on Love.

I used to work in Bogotá, at CINEP, the Jesuit center of social research in Colombia. Eleven years ago I decided to leave Bogotá because I felt I had to be in the middle of the problem, and live there, with the people living and suffering the pains of war, killings, displacement, kidnapping and terror.

Probably there is a rational explanation for this kind of choice; many persons make similar choices, in situations like Colombia or Palestine or Iraq. The point is the existence of a problem of a high complexity, where there are all the time many variables producing unpredictable effects, so that you don't know what is going to happen next. You cannot make predictions. You cannot plan the future. You need a method to work in this uncertainty.

And I think we have a good method in the Gospel of St. John. You have to camp in the middle of the problem. You have to place your tent in the middle of the conflict (John, 1,14) and stay there. Accompanying people, caring, suffering their pains, sharing, looking for common solutions, accepting your mistakes in your effort to get solutions. You have to be there, alert, prepared, attentive, aware. Because any possible solution, any possible answer has to be relevant to people suffering in the changing, unpredictable, confused situations. Any solution has to be both compassionate and intelligent. You have to be there as a part of the problem you, yourself. Some years ago we used to say: if you are not part of the solution, you are part of the problem. We know now that only those who are part of the problem can be part of the solution. You could develop projects and get money for the implementation of the projects, but what really matters is being there, in the midst of the problem, accepting yourself as a part of the situation, committing yourself to the challenge of justice and peace, discovering everyday your personal difficulties to share authentic love in the middle of the tensions.

Magdalena Medio

My hometown is called Barrancabermeja. It's a port on the Magdalena River, to the north of Bogotá. Barrancabermeja is the central city of the Magdalena Medio, a region of seven hundred thousand inhabitants and thirty thousand square kilometers, a region as big as Belgium, crossed by the Magdalena River from south to north.

When we speak of a place, we really mean its people. You invited me because of these people, with whom I have the privilege of working, and I would like to tell you a little of their story. They have stayed where they are, in the midst of violence. When many others ran to escape death and insecurity, they stayed in a place where the institutions of government and society are almost completely dysfunctional. Ten years ago we started accompanying these communities with a group of women and men that used to work in the social pastoral of the Diocese of Barrancabermeja.

The population of the Magdalena Medio region consists of peasants, displaced campesinos, inhabitants of poor neighbourhoods, fishermen, miners, coca planters, oil workers. Labor unions and human rights organisations, women and popular organisations have always been strong in Magdalena Medio and that means that they face the violence from those who see these efforts as a threat.

Our soil is fertile. It grows cocoa, coffee, rubber, timber, tropical fruits, oil palm. We live on top of petroleum and gold. We have plenty or water in big rivers and lakes. All the ingredients seem to be there for us to realize our dreams of peace, dignity and security.

But this vast human dream remains largely unrealized. Violence and fear suffocate it. And they come not from one, but from many sources. All these paths of violence intersect in Magdalena Medio.

There are three groups that are considered terrorists by the European Union: FARC, ELN, and the paramilitary AUC. In many cases the army has supported the paramilitaries as an ally against the guerrilla and the paramilitaries have been a partner – for many soldiers and policemen - in the cocaine business. The paramilitary groups are four thousand in the Magdalena Medio.

Today the paramilitary groups have gone through a process of demobilisation. This is not a process of peace with the government because they never opposed the government and never fought against the State. They gave up part of their guns. You don't see them going around in military dress anymore. But they have kept their political and economic power and their coercion capacity. Before the demobilization they were illegal groups, they are now legal organizations. There is a law of Peace and Justice that gives them special treatment: a significant grade of impunity; a maximum of eight years prison for all the crimes and massacres they have committed. They are getting a salary, education and social security from the State. They have been the most violent perpetrators in the Magdalena Medio.
You can imagine, in contrast, the feelings of the victims; basically poor people, many of them displaced from their lands, who got nothing at all from the government. There we have the drama of pardon and reconciliation. The drama of people claiming for truth in face of the

crimes of the paramilitary groups as a condition for reconciliation. These are the challenges to our capacities of love. The challenge of love when love identifies itself with pardon. Everyday these circumstances challenge our capacity to love. The temptation of violence is everywhere. A significant number of the best and brightest of our young people took up arms during the eighties and nineties to protect themselves and to destroy injustice. Many farmers came to see violence as a rational response to their fears and turned to the paramilitaries for protection. Any of you, in the same situation, might be capable of doing the same. As the roman historian Livius wrote, *pia sunt arma ubi nulla nisi in armis est spes*. Blessed are arms where there is no other source of hope.

In May 1998, paramilitaries massacred 37 people in the neighbourhood that houses our most important project in Barrancabermeja. In the last five years 28 friends and colleagues of the Programmr for Development and Peace of the Magdalena Medio have being murdered. Three of them women. This is the context in which we meditate about the significance of the Encyclical *Deus Caritas Est* and the message of pardon and reconciliation:

God's passionate love for his people is so great that it turns God against himself, his love against his justice.[1]

And we need wisdom and courage and internal peace to turn us against ourselves and pardon those who have done injustice against our friends.

What is truly astonishing is that, in this beautiful landscape where pain and fear reign, the conviction has grown that we can accompany a process in which living in dignity blossoms. Many people have come together to make this happen. Our work involves partnerships that may sound unlikely – the European Union, the oil workers union, the state oil company, human rights activists, women's organizations, the Catholic diocese of Barrancabermeja. And, at the heart of this process, those whose lives are at stake – the poor majority, the communities suffering the conflict, the displaced.

We started this process, at the end of 1995, in workshops of two hundred persons, asking people two direct questions. In a region that is so rich, why are people so poor? And, among people who embrace life with such joy and energy, why is there so much death?

In discussing these questions with the communities we saw the perverse dynamics that are producing exclusion, violence and poverty. These dynamics were acting against both love and justice.

[1] *Benedictus XVI, Deus Cartias Est, Rome 2006, no 10*

As a result of this exercise we got a map, the first social map of the Magdalena Medio region. Because when we asked for the reasons of violence in a town like Barrancabermeja, people told us we couldn't get an explanation without taken into consideration the neighbour town of Yondó, and from Yondó we went to Cantagallo, and from Cantagallo to San Pablo, and so on, until we had visited 30 municipalities and possessed a map of the region. Then we realised that we had to build up a region, with enough space as to be able to incorporate all the families, all the stakeholders, all the relevant actors of the conflict, the economy, the culture, the society. And we realised that we needed enough time, a long term commitment in order to get the results we wanted to have.

The communities then decided to present what they called the *"propuesta"*, the proposal. This is what we propose we are going to do in this region in order to get peace and justice, and the elimination of exclusion and poverty. We engage ourselves to do it. We know it will take time, twenty or more years. If we get results, it will be our pride, if we do not get it, it is our responsibility. If the government and the international community help us we are going to do it with them, but if nobody helps us we are going to do it anyhow because there is not alternative for our communities.

I remember the day we drew the first map of the Magdalena Medio on a blackboard. A woman came to the blackboard and wrote a sentence: *Primero la vida*. Life First. And I remember the campesinos telling: "We do not want development if they will keep killing us". This was the beginning of the basic principles of our Program.

We are dealing with human beings. They need humanity.

Then we added the principle *Life with dignity*. We started discussing the meaning of dignity. human dignity cannot be developed. We cannot increase human dignity. Dignity is a totality, is an absolute, any human being has it because she or he is a human being. Any teenager girl of the Magdalena Medio who became a prostitute for poverty reasons has the same dignity as the pope of the Catholics. Any excluded fisherman of the region has the same dignity as an American or a Dutch citizen, or as a PHD from the most famous university. Human dignity is founded on the fact that God loves us, each one of us, with a perpetual love.

The reflection about dignity made us understand the significance of the State and the public institutions. At the beginning we were just popular communities, very reluctant to enter in relationship with the State, which we considered as the source of corruption, violence and injustice.

The pope says in the Encyclical:

The just ordering of society and the Estate is a central responsibility of politics.

Then he continues, and his words prove themselves too often to be true in our societies:

As Augustine once said, a State which is not governed according to justice would be just a bunch of thieves : Remota itaque iustitia quid sunt regna nisi magna latrocinia?[2]

But we realized the importance of one institution to protect and make effective the conditions of human dignity to everybody without exclusion and without distinction. This institution is the State. We understood we were citizens of one State. We realised we have the responsibility of making the State work. We have to introduce our passion for justice into the State.

Talking about the discovery of the importance of the State and the public institutions, I remember the day the paramilitaries invaded the town of Micohaumado. This is a town in the mountains of San Lucas. It was Christmas, three years ago. Five hundred paramilitary troops entered the town where four hundred families were living. The guerrillas started bombing the town in order to force the retreat of the paramilitaries. The guerrillas destroyed the water supplies. We had to get water by hand from a small river.
The community then elected a group of women and men as negotiators. They managed to persuade the paramilitaries and the guerrillas to stop fighting each other. Then we thought we had to go to see the institutions, to invite them to join the struggle for our rights. And the group of negotiators went to Morales, the center of the local State were we were received by the Mayor, and the chiefs of the army, the police, the judiciary system and the procurator. They applauded and congratulated the community of Micoahumado as real heroes. But when the community invited the institutions to come with them back to Micoahumado nobody accepted to join the community. We returned alone to protect our conditions of citizens, without having the support of the institutions.

We discovered we had to work together. The Magdalena Medio has to be built up with all the inhabitants and the social actors or it is impossible. And by this we mean everybody: the landowners, the guerrillas, the military, the paramilitary, the peasants, the women and the youngsters, the poor fishermen and the politicians, the entrepreneurs and the workers, and so on. This is probably the more difficult of our principles to put into practice. Nobody can be excluded.

[2] *ibid. No. 28*

We realized that to work together in order to construct a society where justice, peace and human dignity are safeguarded we needed to change, all of us. So *metanoia, conversion and purification* became very important in this process. We had to change our prejudices, our hates, our vengeances, our greed, our corruption; and create truth, openness, transparency, recognition, solidarity. Challenged by love we have to change ourselves if we are to go together.

Nobody is to be threatened or should disappear. Nobody is to be driven from his or her home. Every one of us is important, and all of us need to be transformed: the politicians and bureaucrats have to end corruption and impunity; the guerrillas and paramilitaries have to lay down their weapons; the landowners have to share their land; and religious people have to practice caritas and solidarity that excludes nobody.

By that time, from a collective reading of the Gospel according to St.Luke, we came to the conclusion that the essential meaning of the message of Jesus is this: If we cannot sit together at the same table, we cannot talk about God, we cannot even mention God. If we cannot accept everybody at the same table we cannot proclaim the God of our Lord Jesus Christ. Because nobody will know what we are we talking about. And this is a message uniting love and justice, as professor Verstraeten already explained.

Years ago, when reading Karl Marx, we had considered a more radical conclusion: If we cannot sit together at the same table God does not exist. Marx became an atheist and invited people to join his combative atheism. So the purpose of personal conversion, of accepting and loving each other , of working together , became for us a question of authenticity, of consistency with our Christian commitment, a question of being honest to God.

Usually we do not make denunciations. Instead, we try to follow Saint Mathew's advice: If your brother does something wrong; go and see him, and tell him the mistake he or she has done. If she or he does not listen to you, call two members of the community and do the same. If they do not listen, call all of the community and tell him in front of the community the wrong he has done. Finally, if he does not listen to the community go public, go to the television. We do this because we are not interested in being the champions of justice, we are not the justifiers; all we want is to build up together a regional community. We have to share together the same table.

We have developed several projects. We do not do a project simply because there is a poor community asking for help. We start a project when there is a significant social conflict threatening a community and we transform the conflict into a project. We do this because we know the conflict is the symptom of a real structural problem that has to be solved in order to get peace and justice.

We see each new project as a space for dialogue and conflict resolution. When the guerrillas forced the multinational Westinghouse to pay five million dollars for each one of the five engineers working in the construction of a thermo electrical generator in Barrancabermeja, the community acted as a mediator. The guerrilla abandoned the blackmail. The community protected the plant. The present result is the project of the Ciudadela Educativa of Barrancabermeja where more than four thousand children attend school and three thousand families are participants in a process of integral development.

When the paramilitary's troops and the guerrillas created panic in the mountains, forcing people to abandon their land by spreading antipersonnel mines, the communities organized themselves. People decided to stay there in civil resistance. Men and women took the position of peace negotiators. The result was the project of Humanitarian Spaces in one of the most difficult areas of the Magdalena Medio region. In these territories people are protected by the presence of international agencies and State institutions and there are integral projects on education, communication and rural production.

When confusion and terror spread in the region, the youngest opened the community radio stations to generate solidarity, to protect truth and confidence, to invite everybody to stand up, to keep hope. This is the project of the network of community radio stations of the Magdalena Medio.

When the young peasants started to leave the region we created the integral basic schools for sustainable development and the "peasant farm". There are now more than 4 thousand peasant farms with food security and long term tropical products.

When domestic violence spread in the households we started the project of sexual and procreative rights and a project of women against war and violence.

One day, three years ago now, we were invited to a meeting of coca-growers in the mountains of San Lucas. Hundreds of people came. There were posters everywhere: no a la coca, sí a la dignidad. No to cocaine, we want dignity. They told us: 'Coca has brought us money, but it has destroyed our families, our towns, our security, and our traditions. We want an alternative, in which our community can develop in peace, in dignity, in humanity.' So we started the project of Alternative Development.

I could go telling you of many more projects supported by the European Union in the Magdalena Medio, all of them trying to put into practice the words of the Encyclical :

Love needs to be organized if it is to be an ordered service to the community.[3]

But I want to emphasise now the crucial importance of the role of the local church in our situation. Without the social and Christian commitment of the bishop of Barrancabermeja, Jaime Prieto, all projects of the Magdalena Medio program would have been impossible.

And to be honest, in the concrete situations we have to face, it is a necessity to have the local church looking for truth, motivating and inspiring solidarity, justice and agape; and speaking out publicly. It is not that easy to define the limits between love and justice, between pastoral messages and public resistance to violence. The more so as we operate in a very dangerous situation, where the bishop and the priests are the only ones who can speak out publicly. We need to contrast the message of the Pope with the reality we have to face in order to get more clarity in the relationships between love and justice. At the same time, we understand better the importance of independence and detachment as demanded by the Encyclical:

Christian charitable activity must be independent of parties and ideologies…because it is a way of making present here and now the love, which man and women always need. Charity cannot be used as a means of proselytism. Love is free; it is not practiced as a way of achieving other ends.[4]

We know that justice and peace cannot come from war, despair and terror. So our alternative is to go on building an equitable society, in which everyone's human dignity is being safeguarded, starting with those who have been excluded. We do this simply because we are human beings. Perhaps we will never see the final results of our efforts. But there is a force, a spirit moving us, inspiring us to keep going:

the spiritual energy without which justice, which always demands sacrifice, cannot prevail and prosper.[5]

We know there is a real risk in making this choice. But if we refuse to accept this risk, who will trust in our commitment? I think it is this commitment, this passion, which has made the communities of the Magdalena Medio a sign of hope among those who were locked in despair. Here the message of love becomes central to give meaning to our endeavour:

---

[3] *Ibid. no 21*

[4] *Ibid. no. 31*

[5] *Ibid. no. 28*

We must give to others not only something that is our own, but our very self, we must be personally present in our gift.[6]

Let me finish with the statement of Mgr Oscar Romero:

"We cannot do everything and there is a sense of liberation in realizing that. This enables us to do something, and to do it very, very well. It may be incomplete, but it is a beginning, a step along the way, an opportunity for the Lord's grace to enter and to do the rest."

[6] *Ibid. no. 34*

Deus Caritas en de politieke realiteit,

Agnes van Ardenne-van der Hoeven

Alvorens op de inhoud van de encycliek, een magistraal document, in te gaan wil ik graag eerst iets zeggen over het verschijnen van deze encycliek in de traditie van het katholieke sociale denken.

Onlangs sprak ik het Christelijk Sociaal Congres toe. Een beweging van inspirerende en geïnspireerde mensen die vanaf 1991, 100 jaar na Rerum Novarum en het Christelijk Sociaal Congres van Abraham Kuyper, vanuit hun verschillende verantwoordelijkheden in zorg, onderwijs, media, vakbonds-, werkgevers- en andere maatschappelijke organisaties de daad bij het woord voegen om spiritualiteit en gerechtigheid te doen. Ik heb hen daarbij opgeroepen niet te snel te gaan. De tijd te nemen om de tekenen van deze tijd te verstaan en weg te blijven van de hypes en de waan van de dag. Quick fixes zijn niet het goede antwoord op de complexiteit van de sociale kwestie. Deze unieke encycliek kan juist in deze tijd-uitstekend dienen als bron voor reflectie en inspiratie. Ik ben dus blij met deze encycliek. Hij nodigt uit tot zelfreflectie en bezinning. Deze encycliek biedt geen pasklare oplossingen zoals Populorum Progressio of Sollicitudo Rei Socialis of Pacem in Terris. De impliciete veronderstelling die ik erin lees dat pas met het christendom de goddelijke liefde zichtbaar is geworden komt mij wat eenzijdig over. Wat niet wegneemt dat het een magistraal document is.

Deze encycliek voegt het noodzakelijke toe aan de katholieke sociale leer zoals die tot nu toe is ontwikkeld: spiritualiteit, bezinning, herbronning. Met deze positieve beoordeling als boventoon veroorloof ik mij ook enkele kanttekeningen die iets anders van toon zijn.

Binnen het katholieke sociale denken, dat mij thuis met de paplepel is ingegoten, is mij altijd geleerd dat wij de tekenen van de tijd moeten proberen te verstaan. Dat is nodig om inspiratie en motivatie om te kunnen zetten in praktisch handelen. Zo heeft het oecumenisch traject Vrede, Gerechtigheid, Heelheid van de Schepping geleid tot talloze duurzaamheidsinitiatieven. De eerste encycliek Rerum Novarum heeft geleid tot de opkomst en bloei van particuliere organisaties, Cordaid is er een van, de huidige Rabobank, voorheen Raiffeissenbank, destijds opgericht in Duitsland: de coöperatieve ondernemingsvorm is een ander voorbeeld.

Volgens Deus Caritas Est is gebrek aan liefde, mededogen, barmhartigheid *de* sociale kwestie van deze tijd. Dat is een baanbrekende vaststelling, maar ik zou daaraan graag het volgende willen verbinden:

[1] *Benedictus XVI, Deus Caritas Est, Rome 2006, no 28*

1. In een snel globaliserende wereld past het eveneens om de groeiende inkomensverschillen tussen rijk en arm en onder andere de gevolgen ervan zoals onbeheerste migratiestromen met uitwassen zoals mensenhandel en smokkel, aan de orde te stellen;

2. De wereldwijde afspraak om in 2015 de Millennium Ontwikkelingsdoelen te behalen dwingt ons allen, ook het Vaticaan, na te denken over de positie, de rol en de belangen van vrouwen wereldwijd;

3. Het katholieke sociale denken is altijd op de ander gericht geweest. Die verworvenheid moeten wij niet prijsgeven: versterking van de interreligieuze dialoog om de huidige oplopende spanning tussen culturen en religies te beheersen is dringend nodig;

4. Onze kennis en technologisch vernuft zullen wij moeten gaan inzetten voor met name een duurzaam gebruik van land, water en energie;

5. Subsidiariteit wordt in Deus Caritas Est evenals in voorgaande sociale encyclieken als een organiserend principe beschouwd. Ik ben daar blij om. In het nationaal en Europees overheidsbeleid is dit principe relevant, van overheid tot burgers, van hogere overheid tot decentrale overheid. Het zou goed zijn als binnen de katholieke Wereldkerk dit principe praktisch zou worden toegepast en de Bisschoppenconferenties een eigen verantwoordelijkheid krijgen de alomvattende katholieke sociale leer op decentraal niveau zelf in te vullen,

"Liefde -caritas- zal altijd nodig zijn, ook in de meest rechtvaardige samenleving. Er is geen rechtvaardige staatsvorm die de dienst van de liefde overbodig zou kunnen maken". Ik citeer hier een passage uit de pauselijke encycliek Deus Caritas Est.[1] Ik heb deze passage gekozen omdat hij volgens mij de kernboodschap van de encycliek bevat en tegelijk duidelijk maakt dat wij vanmiddag weliswaar spreken over concrete zaken, maar vanuit een veel minder alledaags perspectief. In ieder geval is het voor mij, als minister voor Ontwikkelingssamenwerking, een niet-alledaagse en daarom des te boeiender ervaring deel te nemen aan uw symposium waar deze encycliek centraal staat.
Vanuit mijn eigen geloofsovertuiging heeft deze eerste encycliek van Paus Benedictus XVI een bijzondere betekenis. De waarde daarvan is in mijn ogen echter niet beperkt tot de katholieke gemeenschap: op verschillende plaatsen in de encycliek wordt juist ingegaan op de relatie tussen de katholieke gemeenschap en de wereld als geheel. Daarmee bevat de encycliek veel uitspraken die iedereen aangaan, ongeacht zijn of haar geloofsovertuiging.
Ik zal dit nu nader toelichten en volg daarbij de structuur van de encycliek om dan uiteindelijk bij de politieke context uit te komen.

Liefde

Centraal in de encycliek staat het begrip liefde. In de encycliek wordt benadrukt hoeveel verschillende vormen van liefde er zijn en ook dat liefde in de hedendaagse maatschappij soms zelfs is verworden tot handelswaar. Helaas word ik daar regelmatig mee geconfronteerd wanneer ik slachtoffers van mensenhandel ontmoet. Het gaat daarbij om mensen, vaak vrouwen, die geen toekomstperspectief in hun eigen land hebben of denken te hebben en daarmee een makkelijke prooi worden voor handelaren die hen gouden bergen beloven. In de praktijk worden zij overgeleverd aan de prostitutie en worden zij leveranciers van gedwongen, betaalde liefde.

Hoe ver staat deze vorm van "liefde" af van de Liefde van God en van de naastenliefde die wij kunnen geven op basis van de van God verkregen liefde. Zoals de paus aangeeft, is het onmogelijk voor de mens om alleen van schenkende liefde te leven. Hij moet ontvangen, en ontvangen kan hij vanuit de Liefde van God voor de mens.

De wereld snakt naar liefde. Oorlogen, natuurrampen, hongersnood, er is ontzettend veel ellende in deze wereld. Je zou er moedeloos van kunnen worden. En daarbij gaat het dan alleen nog om de materieel zichtbare ellende. Tegelijkertijd zien wij hoeveel mensen er leven in een dorre woestijn, ook al zijn zij geen slachtoffer van oorlogen of andere rampen. De maatschappij lijkt steeds verder te verzakelijken, te ontmenselijken. Hoeveel tijd is er in de 24-uurs economie nog voor oprechte tijd, oprechte aandacht voor de ander? De wereld snakt naar liefde, maar er is steeds minder tijd om die liefde te geven. Zo lijkt het althans.

De encycliek is echter geen document dat moedeloosheid uitstraalt. Integendeel. De paus waarschuwt hier juist tegen en roept op tot een actieve opstelling van al diegenen die kunnen putten uit de bron van Gods Liefde. Ik ben ervan overtuigd dat een rechtvaardige wereld dichterbij komt als meer mensen zich op een dergelijke wijze geïnspireerd weten. Juist in een tijd waarin door de nieuwe technieken en door de verbeterde communicatiemiddelen iedereen overspoeld wordt met informatie, is er behoefte aan inspiratie. In landen in het Zuiden is religie vaak de toonaangevende kracht; bij ons heeft religie die positie verloren, al is dat misschien eerder een constatering aan de oppervlakte dan dat deze echt waar is. Nederland is niet minder religieus, alleen zijn de religieuze uitingsvormen minder zichtbaar dan voorheen. Juist nu lijkt het alsof de zoektocht naar spiritualiteit sterker is dan ooit.

Relevantie voor ons alledaagse leven

De paus stelt dat de gelijkenissen van Jezus inzake de rijke vrek en de barmhartige Samaritaan duidelijk maken dat naastenliefde niet beperkt mag blijven tot liefde jegens de leden van de eigen katholieke geloofsgemeenschap. Het begrip "naaste" is universeel en strekt zich uit tot iedereen die wij ontmoeten of van wiens bestaan wij althans weet hebben. Naastenliefde kan ook niet uitbesteed worden: wij kunnen niet zeggen dat wij die taken hebben gedelegeerd, bijvoorbeeld aan een charitatieve organisatie of aan de overheid. Volgens de encycliek is naastenliefde een plicht voor alle gelovigen persoonlijk.

Dit betekent niet dat er geen organisaties zouden moeten bestaan die zich toeleggen op hulp aan de naaste. Integendeel, samen met anderen kun je meer doen en kun je het vaak ook beter doen. Het aspect naastenliefde moet echter niet uit het oog worden verloren: voor particuliere organisaties geldt, althans als wij de encycliek volgen, dat zij niet alleen materiële goederen moeten geven, maar ook warmte, menselijke betrokkenheid, aandacht, luisteren. Naastenliefde mag nooit "clean" worden: veel organisaties zullen waarschijnlijk blij zijn met de geldelijke bijdragen van donateurs en dat geld is natuurlijk ook hard nodig voor concrete activiteiten. Maar worden donateurs ook voldoende betrokken bij het werk, stralen organisaties uit, dat wat zij doen stoelt op inspiratie, op verkregen Liefde? Niet bij brood alleen, stelt de paus nog maar eens. Inderdaad. Niet alleen een snelle geldovermaking, maar ook daadwerkelijke betrokkenheid, dat is wat tegenwoordig meer dan ooit nodig is.

De encycliek geeft derhalve aanleiding tot een discussie binnen de instellingen, en zeker binnen die instellingen die religieus zijn geïnspireerd, over hun uitstraling. Heeft de professionalisering de overhand gekregen of is er nog ruimte voor de spirituele dimensie van naastenliefde? Hoe komt die tot uitdrukking in relatie tot de donateurs? Dit zijn vragen, waarvan ik mij voorstel dat zij straks in het debat centraal zullen staan.

De politieke context

De encycliek maakt een duidelijk onderscheid tussen de verantwoordelijkheden van de Kerk enerzijds en die van de lekengelovigen en de politiek anderzijds. De paus onderschrijft het beginsel van Scheiding van Kerk en Staat, maar stelt wel dat de Kerk de rede kan zuiveren. Ik versta dat zo dat de Kerk uitspraken kan en mag doen over zingeving, ook als het gaat om politieke afwegingen. De Kerk kan daarbij echter niet zover gaan dat deze zelf onderwerp wordt van een strijd tussen ideologieën. De Kerk is niet marxistisch, maar ook niet neoliberaal. De Kerk pleit voor rechtvaardigheid, voor een eerlijke verdeling, maar gestoeld op Gods Liefde, los van welke politieke ideologie dan ook.

Als politicus heb ik het recht me open te stellen voor de zuivering van de rede die de Kerk nastreeft. De Kerk mag mij er als minister voor Ontwikkelingssamenwerking op aanspreken dat ik mijn uiterste best doe om de noden in het Zuiden te helpen lenigen. Tegelijkertijd behoud ik daarbij mijn eigen politieke verantwoordelijkheid. De politiek moet zorgen

voor een maatschappelijke ordening waarin rechtvaardigheid centraal staat. Niet alleen op nationaal, maar bij Ontwikkelingssamenwerking uiteraard op internationaal niveau. Dit is mijn verantwoordelijkheid. Die ordening is aan de orde als ik met collega's spreek over rechtvaardige handelsovereenkomsten, waarbij landen in het Zuiden de mogelijkheid krijgen voor economische groei. Die ordening is aan de orde als ik spreek over een gezamenlijk optrekken van donoren om zo effectief mogelijk bij te dragen aan armoedebestrijding, aan de realisering van de Millennium Ontwikkelingsdoelen. Die ordening is aan de orde als ik andere landen erop aanspreek dat ook zij tenminste 0,7% van hun Bruto Nationaal Product aan Ontwikkelingssamenwerking dienen te besteden. En die ordening is aan de orde als ik een dialoog voer met het bedrijfsleven zodat ook bedrijven hun aandeel leveren aan ontwikkeling, economische groei en armoedebestrijding. Ik prijs mij in dit verband gelukkig dat Nederland door het onafhankelijke Centre for Global Development en het tijdschrift Foreign Policy is uitgeroepen tot het meest ontwikkelingsvriendelijke land van de OESO. Ik zie daarin de bevestiging dat wij in Nederland op de goede weg zijn om de juiste maatschappelijke ordening te creëren op het gebied van Ontwikkelingssamenwerking.

Voor sommigen komen al die inspanningen over als te instrumentalistisch. Zij missen elementen van zingeving. Ik meen dat de encycliek hierbij echter een goede balans kiest: als politici zich inspannen voor een rechtvaardige wereldordening, dan scheppen zij daarmee de voorwaarden voor anderen om hun aandeel te leveren. Terecht pleit de paus voor samenwerking tussen instanties van de staat en kerkelijke instanties. Het is voor vertegenwoordigers van de staat moeilijk om zelf actief te zijn op het terrein van zingeving: de staat is neutraal en juist de scheiding van Kerk en Staat maakt dat er grenzen zijn waar de staat niet overheen kan gaan. Tegelijkertijd moeten wij als politici en ambtenaren wel oog hebben voor de behoefte aan zingeving. Bij het ontwikkelingswerk moeten wij oog hebben voor de rol die religie in het Zuiden speelt. Het volstaat niet, als we alleen werken aan economische groei of materiele armoedebestrijding, als onze inspanningen tegelijkertijd leiden tot geestelijke armoede.

Daarom vind ik het zo belangrijk dat wij sinds september 2005 in Nederland een nieuw initiatief hebben gelanceerd: het Kennisforum Religie en Ontwikkeling, een intensieve samenwerking tussen het ministerie en een groot aantal particuliere ontwikkelingsorganisaties. Er lopen op dit ogenblik in het kader van het Kennisforum een aantal studies waarin aan de hand van heel concrete situaties wordt nagegaan welke rol religieus geïnspireerde organisaties spelen bij ontwikkeling. Daarbij wordt aan het begrip ontwikkeling nadrukkelijk een brede inhoud gegeven: zowel aspecten van zingeving komen aan bod als heel concrete activiteiten van dergelijke organisaties op terreinen als vredesopbouw, onderwijs en gezondheidszorg. Ik noem in dit verband: een studie over de rol van religieus geïnspireerde organisaties bij het verzoeningsproces in Soedan; een studie naar de in positieve zin veranderde houding van religieuze leiders in Jemen met betrekking tot reproductieve rechten; verschillende studies over de rol van religieus geïnspireerde organisaties op het gebied

van onderwijs, onder andere in Colombia en Mali. Dit zijn spannende exercities die zullen uitmonden in een handreiking voor de ambassades. Diezelfde handreiking kan ook gebruikt worden door de particuliere ontwikkelingsorganisaties. Ik ben ervan overtuigd dat wij daarmee zullen komen tot de vruchtbare samenwerking, waartoe de paus in zijn encycliek oproept.

Conclusie

U verwacht misschien dat ik afsluit met een citaat uit de encycliek van paus Benedictus. Ik moet u helaas teleurstellen, want ik heb gekozen voor de volgende tekst van ds. Carel ter Linden, door hem uitgesproken tijdens de huwelijksplechtigheid voor Prins Willem-Alexander en Prinses Maxima: 'Voor mij is God liefde. Die liefde die mensen tot elkaar brengt, een liefde die je kracht geeft en waardoor mensen elkaar met respect behandelen.' Die uitspraak van een protestantse geestelijke toont eens te meer aan dat de waarde van de encycliek niet beperkt hoeft te blijven tot de katholieke geloofsgemeenschap, maar dat de thema's die erin worden aangesneden leven bij velen, ook buiten de katholieke gemeenschap. Ik ben er dan ook van overtuigd dat u allen veel stof heeft voor verdere discussies in de encycliek en wens u een productieve voortzetting van deze bijeenkomst toe.

Paneldiscussie, onder leiding van Pieter van Hoof.

Panelleden
- *Johan Verstraeten,* hoogleraar theologische ethiek aan de KU Leuven
- *Francisco de Roux SJ,* mensenrechtenactivist uit Colombia en directeur Programa de Desarollo y Paz
- *Agnes van Ardenne-van der Hoeven,* minister voor Ontwikkelingssamenwerking
- *Joel Voordewind,* kandidaat-Kamerlid voor de Christen Unie
- *Mgr. Ad van Luyn,* bisschop van Rotterdam, bisschop referent Kerk en Samenleving
- *Manon Vanderkaa,* directeur CMC

De discussie gaat vooral over het tweede deel van de encycliek: over de concrete maatschappelijke toepassing van de algemene beschouwing over de christelijke liefde in het eerste deel.

De discussie gaat vooral over het tweede deel van de encycliek: over de concrete maatschappelijke toepassing van de algemene beschouwing over de christelijke liefde in het eerste deel.

In een eerste rondje langs het panel wil gespreksleider Pieter van Hoof van Joel Voordewind weten, of hij in zijn eigen achterban uit dit document zou willen citeren.
"Dit is de eerste encycliek die ik heb gelezen. Het antwoord is: ja, er spreken warme woorden uit over barmhartigheid, ook richting politiek. Het streven naar rechtvaardigheid is ook binnen de Christen Unie belangrijk."
Bisschop Ad van Luyn krijgt van Pieter van Hoof meteen een cruciale vraag voorgelegd over de scheiding tussen liefde en gerechtigheid: "Kunt u uit de voeten met de kerk alleen in de rol van 'uitzuiveraar van de rede'?"
Van Luyn: "Ik heb een andere lezing gehad van het tweede deel van de encycliek dan prof. Verstraeten. Hij stelt dat de encycliek zegt dat het de staat is die zorgt voor ordening en rechtvaardigheid in de maatschappij, en de kerk voor de caritas. Die interpretatie klopt mijns inziens niet. Het monopolie van de rechtvaardigheid ligt niet bij de staat. De staat moet de maatschappij zó structureren dat zij zo rechtvaardig mogelijk is. Die structuren moeten door iedere generatie in de tijd getoetst worden, en daarbij moet de kerk helpen."
"Maar hoe moet de kerk anders helpen dan via 'uitzuivering van de rede'?" wil discussieleider Pieter van Hoof weten. "Als je je beperkt tot liefde, heb je nooit conflicten. Is dat niet beetje een christendom buiten het conflict? Hoe kan de kerk concreet bijdragen aan rechtvaardigheid?
Van Luyn: "Door zich af te vragen of de structuren wel rechtvaardig zijn.

Individuele leden kunnen dan hun verantwoordelijkheid nemen, maar ook kerkelijke organisaties."
Voordewind: "Ik wil de paus bijvallen. In de encycliek staat: de kerk wil de gewetensvorming in de politiek dienen, aanscherpen. Ook als het tegen de mening in gaat van brede lagen van de bevolking. Als Christen Unie hebben wij een mening over euthanasie, armoede. Maar waar mensen in de kou komen staan moet de kerk helpen, zoals bij voedselbanken of het asielbeleid."
Johan Verstraeten snijdt aan dat dit 'helpen' ook een politieke dimensie kan, of zelfs moét hebben: "De tekst van de encycliek geeft voorbeelden van mensen die midden in die discussie staan. Moeder Theresa wordt veel genoemd. Maar de Paus had ook Romero kunnen noemen, of Helder Camera. Die zei: Als ik iets geef aan de armen ben ik een heilige, als ik vraag waaróm ze arm zijn word ik voor communist uitgemaakt."
De Roux: "Als je consequent kiest voor de liefde, en altijd naast de armen blijft staan, dan krijg je politieke conflicten. Want dan word je vanzelf een autoriteit, en dan bots je vroeg of laat met de andere autoriteiten."
"De kerk is niet alleen een instituut," gaat Verstraeten verder, "maar ook een gemeenschap van mensen die in de wereld bezig zijn met de transformatie naar meer menselijkheid. Als je zo'n kerkbeeld hebt, dan kun je het conflict niet meer vermijden. Je kunt dat niet à la Kuitert scheiden. Conflicten in de wereld komen ook de kerk in. Als je dat wil weghouden, ben je deel van het probleem."
Pieter van Hoof: "Zou je dan dus kunnen zeggen dat de encycliek te netjes is?"
"Nee, je moet dat anders zien, "meent Verstraeten. "Zij legt het accent op liefde, en dat hebben we ook nodig, die diepere bronnen. Je moet het ook zien in een reeks van andere encyclieken die concreter waren. Dat neemt niet weg dat ik een verschuiving van begrippen in de sociale encyclieken kunt vaststel. Woorden als solidariteit en gerechtigheid maken plaats voor liefde en caritas. Die verandering heeft zich ingezet tijdens het pontificaat van Johannes Paulus II."

Vanuit de zaal komen er nu ook reacties.
Dhr. Korthals Altes (oud-diplomaat) is positief over het eerste deel van de encycliek, maar teleurgesteld over het tweede. "Ik denk dan aan de schandalige armoede, aan de millenniumdoelstellingen, de oorlogen en militaire uitgaven: enorme bedragen voor legers, maar weinig voor de mensen. Tenzij we duidelijk maken dat het anders moet, zijn we als kerk volstrekt ongeloofwaardig."
Pieter van Hoof wendt zich daarop tot minister Van Ardenne met de vraag of van haar de stellingname in de encycliek ook wel wat pittiger had gemogen.
"De opmerkingen van de heer Korthals sluiten aan bij de punten die ik heb genoemd. Maar ik vind het eerste deel toch een belangrijke extra dimensie. Zonder de dimensie van de liefde zullen wij het niet redden. Niettemin voel ik mij als katholiek vaak in de kou staan als de kerk zwijgt. Een dergelijke encycliek zal vragen moeten beantwoorden. Het hoeft niet in deze te staan, maar het moet er wel komen."
Van Ardenne pleit er, net als in haar toespraak, nogmaals voor dat de subsidiariteitsgedachte ook in de kerk vaker toegepast wordt. "Bisschop Muskens is op dit moment in Oeganda.

Hij zegt daar wat er gezegd moet worden om bijvoorbeeld Aids te bestrijden. Het zou prachtig zijn om dat ook goed uit te voeren. Ik voel mij als politica soms eenzaam omdat in de kerk het thema liefde te veel los staat van gerechtigheid."
De laatste uitspraak van de minister is voor Pieter van Hoof genoeg reden om Mgr. Van Luyn er nog eens bij te betrekken: "Moet de kerk dapperder worden en zich meer uitspreken?
Van Luyn: Ik had graag gezien dat de Paus de millenniumdoelstellingen voluit had genoemd. Johannes Paulus II heeft dat wel gedaan. Er zijn overigens genoeg uitspraken van lokale bisschoppenconferenties die zeer moedig zijn."
Het beeld dat de kerk zich verre houdt van brandende maatschappelijke kwesties is volgens de bisschop dus niet juist. "Vanmorgen is de Raad van Kerken - waar wij lid van zijn - bij minister Verdonk geweest over de 26.000 asielzoekers die al meer dan vijf jaar in ons land verblijven. De bisschoppen zijn steeds in contact geweest met Justitia et Pax die dit werk met kennis van zaken en met haar eigen netwerken doet. Dat is óók de katholieke kerk. Maar we moeten nog meer doen, we doen nog te weinig.

Gerrit Manenschijn reageert op de bijdragen van minister Van Ardenne: ze zijn hem uit het hart gegrepen. "Liefde moet de rede uitzuiveren, maar mag het andersom ook? Jezus zegt: de wortel van alle liefde is het verstand. Je kan hem zo óók dienen en liefhebben. De naastenliefde in de Bijbel is geen verheven deugd, maar uitermate praktisch.
Koen Verhagen ("Ik heb gewerkt voor een aantal katholieke organisaties, met vreugde en Roomse blijheid") verwijst naar de in de encycliek genoemde verbondenheid tussen liturgie, diaconie - het praktisch handelen - en getuigenis. "Ik merk terughoudendheid in het uitdragen van de katholieke inspiratie. Organisaties moeten als ze een standpunt innemen ook duidelijk getuigen van liefde en van hun katholieke identiteit. Die herbronning is nodig. We moeten niet met schaamte hiermee omgaan."
Zijn woorden worden in de zaal begroet met een klein applausje.
Manon Vanderkaa van CMC herkent wat Verhagen zegt: "Ik denk dat wij 5 à 10 jaar terug in onze mailings onze identiteit wegstopten. Nu zijn we de schaamte voorbij. Als we niet laten zien van waaruit we dit werk doen, doen we geen recht aan onze inspiratie, en aan de mensen van wie we ons geld ontvangen. Het is tegenwoordig ook niet gek meer om te geloven. We zijn ons weer meer ervan bewust dat we een *katholieke* ontwikkelingsorganisatie zijn. Zo noemen wij onszelf nu ook weer."

Na ruim een uur discussie is de middag toe aan enkele slotbeschouwingen.

Francisco de Roux wil dit nog kwijt: "Zie jezelf als deel van het probleem, vanwege wat je nog allemaal niet doet. Onze liefde en ons geloof zijn volkomen leeg als we niet werken aan gerechtigheid."
Johan Verstraeten: "Bedenk dat liefde iets anders is dan problemen met de mantel van der liefde bedekken." Hij verwijst ook naar een oud artikel van Paul Ricoeur. "Ricoeur zegt: mensen, let op voor een soort liefdesexhibitionisme." Volgens Verstraeten zit naastenliefde ook in hoe je leeft als burger, en in zaken als het belastingstelsel of het

vreemdelingenbeleid. “Ik zou wel eens willen weten welke vorm van liefde door God het meest geapprecieerd wordt aan het einde der tijden.”
Mgr. Van Luyn tot slot: “Ik zou wensen dat als wij de encycliek lezen, dat wij vooral de laatste paragrafen lezen en daarbij een gewetensonderzoek doen over de geloof-waardigheid van ons christelijk handelen. Zó moeten wij deze encycliek lezen. Ieder naar zijn eigen verantwoordelijkheid. Dat geldt ook voor katholieke organisaties.”

Slotwoord Deus Caritas Est, René Grotenhuis

Afsluiten van een middagconferentie als deze is geen sinecure. Niemand van u zit erop te wachten om nog eens te herhalen wat de sprekers en panelleden hebben gezegd. Dat had u immers al gehoord. U zit ook niet te wachten om aan het eind nog eens hele nieuwe input te krijgen. Ik voel me dan ook als een alchemist: ik meng een beetje samenvatting, een beetje commentaar op wat al gezegd is, en paar vragen en nog enkele delen nieuwe eigen opmerkingen en hoop dat dat met elkaar een smakelijke en verteerbare afsluiting wordt van deze tot nu toe copieuze maaltijd.

De bijdrage van Francisco de Roux legt denk ik precies de kernvraag van dit symposium bloot: wat heeft deze encycliek nu voor betekenis in de harde werkelijkheid van Colombia, een werkelijkheid waar het leven van mensen wordt getekend door uitsluiting, geweld en armoede. De encycliek, die terecht geprezen is om haar theologische en spirituele kwaliteit, maar die daarmee ook een zekere verhevenheid heeft, krijgt zijn betekenis in haar verbinding met het leven van diegenen die snakken naar liefde en gerechtigheid. The proof of the pudding is in the eating. De encycliek is zich daar wat mij betreft ook van bewust in de ongekende kracht waarmee zij het dubbelgebod van de liefde onderstreept. Een kerk die de liefde tot God belijdt kan dat alleen geloofwaardig doen als ze ook de liefde tot de medemens in praktijk brengt. Tijdens een ontmoeting die ik begin dit jaar had met Kardinaal Rodriguez Maradiaga uit Honduras, sprak hij zijn zorgen uit over de ontwikkeling in de katholieke kerk van Latijns-Amerika waar nieuwe bewegingen de sociale vraagstukken terzijde schuiven.

Hij en Francisco de Roux krijgen met deze encycliek een stevige steun in de rug: de diakonia is essentieel, omdat een kerk die zich niet om die vraagstukken bekommert, niet kerk van Christus kan zijn: 'Eucharistie die zich niet vertaalt in concrete beoefening van de liefde is ten diepste onvolledig'.[1]
In de verbinding van de encycliek met de harde Colombiaanse werkelijkheid gebruikt De Roux enige keren het woord waardigheid, human dignity. Hij legt daarmee wat mij betreft de stevige vraag op tafel hoe caritas en dignitas, liefde en waardigheid samenhangen. Ze zijn niet zomaar hetzelfde, het een is ook niet alleen het gevolg van het ander. Ze hebben ook gemeenschappelijke karaktertrekken. Menselijke waardigheid en liefde behoren beide tot die waarden die onvervreemdbaar zijn aan mensen. Zelfs in de meest desolate omstandigheden zoals De Roux die in Colombia die meemaakt, zijn liefde en waardigheid aanwezig en vormen ze de basis van bewegingen zoals die van De Roux. Bewegingen die zich door niets en niemand klein laten krijgen. Tegelijk lijken ze me verschillend. Kun je liefde afdwingen?

[1] *Benedictus XVI, Deus Caritas Est, Rome 2006, no. 14*

Van menselijke waardigheid denken we dat wel: het is de basis van de verklaring van de rechten van de mensen. Het lijkt me dus dat er werk te doen is voor mensen die de katholieke sociale leer, waarin menselijke waardigheid zo'n centrale rol speelt, verder willen ontwikkelen in het licht van deze encycliek, waar het begrip menselijke waardigheid onvoldoende uitgewerkt wordt.

Johan Verstraeten zet ons in dit verband op een belangrijk spoor met zijn vraag hoe in deze encycliek de verbinding tussen liefde en gerechtigheid wordt gemaakt. Verstraeten noemt dat het meest problematische aspect van de encycliek en ik deel dat met hem. De scheiding tussen liefde en gerechtigheid, verder versterkt door de scheiding tussen kerk en staat (de staat beheert het domein van de rechtvaardigheid, de kerk dat van de liefde) lijkt mij krampachtig en brengt ons niet verder in het denken over de rol van de kerk in de grote sociale vraagstukken van deze tijd. Ik vind voor die scheiding ook geen aanknopingspunt in onze eigen praktijk. Als ik kijk naar de rol van de bisschoppen van Colombia, van Soedan of van Congo zie je dat de kerk een prominente rol speelt door zich nadrukkelijk uit te spreken over vraagstukken van rechtvaardigheid en armoede. Er is natuurlijk het gevaar dat de kerk terecht komt in conflicten van politieke partijen en belangenconflicten. Het is goed om in dat verband te wijzen op de wijze waarop bisschop Oscar Romero zich gemengd heeft in de vraagstukken van sociale gerechtigheid en de verantwoordelijkheid van de staat. In het onderzoek voor zijn heiligverklaring is heel nauwkeurig gekeken of Romero in zijn optreden en uitlatingen niet in die valkuil terecht was gekomen. Ze hebben het niet kunnen vinden.
Verstraeten maakt overtuigend duidelijk dat rechtvaardigheid en liefde niet zonder elkaar kunnen; liefde personaliseert de rechtvaardigheid, geeft haar een menselijk gezicht. Het is een noodzakelijke verbinding in een samenleving waarin het adagium dat iedereen gelijk is voor de wet mensen reduceert tot gevallen en nummers van een dossier. Zie wat er gebeurt in ons land met asielzoekers. Daar zien we waar rechtvaardigheid zonder liefde op uitloopt.
We beginnen dat te beseffen. Begin dit jaar startte de Volkskrant het debat over de sociale agenda van Nederland: wat is het grote sociale vraagstuk van deze tijd en hoe lossen we dat op? Discussies en panels leidden ertoe dat het vraagstuk van de uitsluiting als het kernvraagstuk gezien werd en dat mentorschap als de oplossing wordt gezien. Zorg dat elke tienermoeder, elke drop-out van de middelbare school, elke ex-gedetineerde een mentor krijgt die hem coacht in het vinden van haar of zijn plek in de samenleving. Ik ben ervan overtuigd dat dat alleen gaat werken als we het doen vanuit persoonlijk engagement, gepersonaliseerde rechtvaardigheid om het met Verstraeten te zeggen. Wee het plan als de overheid er een organisatie voor opricht, subsidie beschikbaar stelt, en certificering van mentoren verplicht stelt.

Die scheiding van kerk en staat van de encycliek onderschrijf ik van harte. Zowel de erkenning dat de kerk niet gaat over de staat en niets wil opleggen, als het recht dat de kerk opeist om zich te uiten over zaken rond het algemeen welzijn, zodat wat goed is ook zo wordt gezien en uitgevoerd.

Vervolgens raak ik het spoor bijster als het gaat over de taakverdeling binnen de kerk. De scherpe scheiding tussen leken en de kerk volg ik niet. Lekengelovigen die, en ik citeer, 'als staatsburger geroepen zijn persoonlijk aan het openbare leven deel te nemen'.[2]
Lekengelovigen nemen niet alleen als staatsburger, maar ook als gelovige en dus als deel van de kerk aan het publieke debat deel. Dat raakt ook organisaties als Cordaid in hun essentie. Ik kijk niet naar Cordaid in de dichotomie van leken en kerk. We zijn ook niet voor een deel leken en voor een deel kerk. Cordaid is voluit een lekenorganisatie en voluit deel van de katholieke gemeenschap. We zijn een onontbeerlijke brug tussen de kerk en de seculiere samenleving. Dat betekent dat we van tijd tot tijd de kerk binnenbrengen in het publieke debat. En soms dat we het publieke debat binnenbrengen in de kerk. Ik constateer dat beide posities ons niet altijd in dank worden afgenomen, maar zo is het nu eenmaal en we zullen die positie nooit opgeven.

Een laatste opmerking over Deus Caritas Est en fondswerving en filantropie. In het actuele debat over fondswerving hameren de marketeers erop dat we af moeten van ouderwetse moralistische concepten. Aan goed doen moet je fun beleven en iedere nieuwe rijke richt zijn eigen stichting op voor goede doelen: naam, identiteit, erkenning. Het moet gezien worden (en dan vooral door de media). Deus Caritas Est is dan een stevige kluif. Moet je die tendens in het licht van de encycliek zien als een terechte correctie: een betere balans tussen eros en agapè door een gezonde portie eros (zelfgerichte begerende liefde) toe te voegen omdat goede doelen wel erg alleen agapè waren? Of moeten we ons zorgen maken omdat we in een richting gaan waarin fondswerving en filantropie niet meer gaan over iets van jezelf geven, maar ook deel zijn van een individualistische westerse cultuur waarin het ik en de zelfrealisatie centraal staan?

Deus Caritas Est is een rijk document. Dat heeft ook deze middag laten zien. Het daagt uit, het stelt vragen over ons denken en ons handelen. Het mag ook zelf uitgedaagd worden.

[2] *Ibid. no. 29*